II. Recenzje

DOI: 10.17951/et.2017.29.288

Monika Bogdzevič

Metafory konceptualne w dyskursie publicznym

Aina Būdvydytė-Gudienė, Aloyzas Gudavičius, Nedas Jurgaitis, Silvija Papaurėlytė-Klovienė, Reda Toleikienė, *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse. Konceptualiųjų metaforų žodynas*, Šiauliai: UAB „BMK leidykla", 2014, 343 s.

Słownik metafor pojęciowych pt. *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse* [Metafory konceptualne w dyskursie publicznym] (dalej *Słownik*) jest wynikiem prac przeprowadzonych w ramach projektu badawczego pt. *Metafory konceptualne w dyskursie publicznym*, realizowanego z funduszy Litewskiej Państwowej Rady ds. Nauki w latach 2012–2014 r. przez szawelskie środowisko etnolingwistyczne pod kierunkiem Aloyzasa Gudavičiusa. W skład grupy badawczej weszli ponadto Aina Būdvydytė-Gudienė, Silvija Papaurėlytė-Klovienė i Reda Toleikienė oraz Nedas Jurgaitis, którzy zostali autorami poszczególnych czterech części *Słownika*.

Słownik jest wynikiem prowadzonych przez dłuższy czas badań nad metaforą konceptualną. Jego głównym celem jest inwentaryzacja wykorzystanych w badaniach materiałów empirycznych i usystematyzowanie metafor pojęciowych oraz aktualizujących je powiedzeń metaforycznych, funkcjonujących w dyskursie publicznym. Słownik ten, jak twierdzą sami autorzy, nie jest przewodnikiem retorycznym ani kompendium wiedzy na temat wystąpień publicznych, aczkolwiek uwidacznia istotną rolę metafor pojęciowych w dążeniu do urozmaicenia ekspresywnego, emocjonalnego i perswazyjnego wypowiedzi publicznej. Nie należy go również traktować jedynie jako zbioru metafor, bowiem oprócz blisko 6000 zawartych w nim powiedzeń metaforycznych, znajdzie w nim czytelnik szczegółowe omówienie teorii metafor konceptualnych, bez którego opracowanie zgromadzonego materiału przez różnych badaczy byłoby co najmniej trudne. Każda z części *Słownika*, poświęcona szczegółowej analizie metafor poszczególnego dyskursu, poprzedzona jest ogólną jego [dyskursu] charakterystyką.

Przedmiotem opisu w *Słowniku* są metafory pojęciowe, rozumiane i traktowane jako istotne elementy strategii myślenia, gołym okiem niewidoczne fenomeny struktury mentalnej użytkowników języka, w tym wypadku – litewskiego (s. 9). Są one odzwierciedleniem procesów myślenia, sposobu postrzegania świata, charakterystycznych dla danej społeczności językowo-komunikacyjnej. W *Słowniku* metafory

konceptualne są rekonstruowane na podstawie wyrażeń metaforycznych w myśl strategii „od szczegółu do ogółu" (ang. *bottom-up*, Kövecses 2008), czyli poprzez badanie konkretnych przykładów aktualizacji metafor w tekstach należących do dyskursów: politycznego, ekonomicznego, zdrowia i sportu. Dyskurs przez badaczy pojmowany jest jako ogół tekstów należących do pewnej sfery komunikacyjnej. Do tekstów autorzy zaliczają również obrazy, schematy, tabele, dzieła artystyczne. Na pojęcie dyskursu składa się też wiedza encyklopedyczna, czyli rozumienie kontekstu aktu komunikacyjnego, mniej lub bardziej wspólne jego uczestnikom, a stanowiące jeden z obowiązkowych warunków funkcjonowania metafor.

Pierwsza część *Słownika*, której autorem jest sam A. Gudavičius, poświęcona jest teoretycznym zagadnieniom dotyczącym treści i formy metafor pojęciowych. Odwołując się przede wszystkim do prac twórców teorii metafor pojęciowych Georga Lakoffa i Marka Johnsona (1980)[1], swe teoretyczne rozważania badacz rozpoczyna od omówienia miejsca metafor konceptualnych w językowym obrazie świata. Dokonuje tego na zasadzie wydobywania przeciwieństw między metaforami rozumianymi tradycyjnie a metaforami konceptualnymi: 1) metafora jako strategia myślenia *vs.* metafora jako zjawisko językowe; 2) metafora jako predykacja *vs.* metafora jako nominacja; 3) aspekt konwencjonalny metafory *vs.* aspekt indywidualny metafory oraz 4) aspekt wartościowania i metafory (s. 14–16). Szczegółowo omówiona została jedna z najbardziej problematycznych kwestii teorii metafor pojęciowych, a mianowicie ich klasyfikacja. Autor dokonuje przeglądu głównych modeli klasyfikacyjnych, podkreślając ich atuty i niedociągnięcia. Inne poruszane przez niego aspekty teorii metafor pojęciowych to uniwersalność i specyfika metafor (s. 20), aspekt komunikacyjny metafor pojęciowych (s. 23), problem identyfikacji metafor pojęciowych (s. 25), identyfikacja i klasyfikacja wyrażeń metaforycznych (s. 28). Omówienie każdego z powyżej wymienionych wątków odbywa się w sposób klarowny, skrupulatny, z przytoczeniem mnogości autentycznych przykładów: jedną z nowszych metafor konceptualnych STOSUNKI POLITYCZNE to MECHANIZM/OPROGRAMOWANIE KOMPUTEROWE autor ilustruje zdaniem *Santykių su Rusija „perkrovimas" priklauso nuo Vladimiro Putino malonės, kuri nušvis tada, kai Vilnius šoks pagal Kremliaus balalaiką* [„Przeładowanie" stosunków z Rosją będzie zależało od łaski Władimira Putina, która to zajaśnieje wówczas, gdy Wilno zatańczy pod nutę z kremlowskiej bałałajki], jako realizację metafory LUDZIE (POLITYCY) to ZWIERZĘTA autor cytuje wypowiedź *Darbo partijos vadams užsiauginti ilgus ragus labai padėjo ir TS-LKD politikai* [Wyhodować rogi przewodniczącym Partii Pracy pomogli między innymi politycy z TS-LKD], natomiast zdanie *Šiandieną niekas neįsivaizduoja gėjų eitynių be politko Petro Gražulio performansų* [Dzisiaj nikt nie wyobraża sobie przemarszu homoseksualistów bez performansu Petrasa Gražulisa] jest aktualizacją metafory pojęciowej POLITYCY to AKTORZY.

Za istotny element wprowadzenia do *Słownika* A. Gudavičius uznaje również wyjaśnienie jego struktury, jak też ogólnych zasad uporządkowania materiału w tego typu słownikach, co czyni w ostatnim podrozdziale pt. *Struktura słownika metafor konceptualnych.* Z czterech aspektów, jakie mogłyby stanowić podstawę struktury

[1] George Lakoff i Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago 1980.

Słownika metafor konceptualnych – domeny docelowej, domeny źródłowej, modelu metafory oraz formy wyrażenia metaforycznego – za najbardziej właściwe uważa badacz dwa pierwsze. Przy czym domena docelowa miałaby stanowić podstawę układu ogólnego rozdziałów, czyli przypisania metafor do którejś z badanych dziedzin (polityki, ekonomii, zdrowia i sportu), zaś domena źródłowa – ich wewnętrznej organizacji. Tak więc metafory konceptualne w poszczególnych rozdziałach są eksplikowane według ich domen źródłowych i w oparciu o schemat ideograficzny, tzw. *scala naturae*, poczynając od szczeblu najniższego: *Przyroda nieożywiona, Rośliny, Zwierzęta, Człowiek* i *Świat nadprzyrodzony.* Obrany przez twórców *Słownika* schemat jest wspólny dla wszystkich badanych dyskursów, jego wypełnienie zaś w różnych dziedzinach zależy przede wszystkim od produktywności domen źródłowych. Zaopatrzenie domen źródłowych w indeksy daje możliwość sprawdzenia ich produktywności w materiale pochodzącym z różnych dyskursów.

Jako pierwszy pod lupą badaczy znalazł się **dyskurs polityczny**. Analizy metafor w ramach tego dyskursu dokonała Aina Būdvydytė-Gudienė. Zbadana przezeń domena konceptualna POLITYKA obejmuje zjawiska polityki wewnętrznej Państwa Litewskiego, takie jak: wydarzenia polityczne, zachowanie działaczy politycznych, partie polityczne oraz stosunki pomiędzy ich członkami. Szczególną uwagę badaczka poświęca następującym domenom docelowym: POLITYKA, POLITYK, PARTIA, WYBORY oraz RZĄD. Analizowane wyrażenia metaforyczne pochodzą głównie z trzech okresów: 1) 1980–1989 r., 2) 1990–1999 r. oraz 3) 2000–2014 r. Metafory pochodzące z różnych przekrojów czasowych dają możliwość dostrzeżenia zmian wartości, jak też postrzegania rzeczywistości przez użytkowników języka litewskiego, jakie miały miejsce w ciągu ostatnich trzydziestu lat. Ogółem analizie poddano ponad 1600 wyrażeń metaforycznych, w tym 13,69 proc. pochodzi z okresu pierwszego, 47,48 proc. – drugiego i 38,83 proc. – trzeciego. Najbardziej produktywną domeną źródłową jest PRZYRODA NIEOŻYWIONA (47,73 proc.), następnie CZŁOWIEK, przy czym CZŁOWIEK JAKO ISTOTA SPOŁECZNA (27,17 proc.), CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA (11,6 proc.) i CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA (4,6 proc.). Najmniejszą produktywnością wykazały się takie sfery źródłowe, jak ZWIERZĘTA (4,4 proc.), ROŚLINY (2,34 proc.) oraz MITOLOGIA (2,16 proc.).

Analiza metafor konceptualnych pozwala rekonstruować formowane przez dyskurs polityczny obrazy polityki oraz polityka na Litwie, które, jak słusznie zauważyła badaczka, przedstawiają się raczej w ciemnych barwach. Autorka śmiało konstatuje fakt, iż wyrażenia metaforyczne, implikujące negatywną ocenę POLITYKI, wyraźnie przeważają. Tak więc polityka na Litwie przypomina pole bitwy, na którym nieustannie toczy się walka z oponentami politycznymi, a bronią są różnego rodzaju przezwiska i obelgi w postaci nazw zwierząt. Nawet flirt w polityce kojarzony jest wyłącznie z różnego rodzaju przekrętami. Negatywna ocena zjawisk politycznych determinuje takiż wizerunek polityka, aczkolwiek badaczka nie wyklucza znikomych, lecz możliwych zmian na lepsze.

Jako drugi w *Słowniku* zostaje omówiony **dyskurs ekonomiczny**. Przeglądu wyrażeń metaforycznych, występujących w tekstach z dziedziny ekonomii, dokonał Nedas Jurgaitis. Jak zaznacza autor, badany dyskurs ekonomiczny na Litwie obejmuje trzy okresy, poczynając od 1980 r. po 2014 r. i jest bardzo różnorodny. Spektrum analizowanych tekstów jest bardzo szerokie – od krótkich raportów ekono-

micznych o rosnących cenach, artykułów o sytuacji gospodarczej kraju, przeglądów giełd papierów wartościowych, wywiadów z przywódcami państwa i ekonomistami po analizy i uwagi, dotyczące funduszy ograniczonego ryzyka. Autorami tekstów zazwyczaj są dziennikarze, specjaliści finansowi, ekonomiści, politycy, przedsiębiorcy oraz działacze społeczni. Sporą część tekstów stanowią tłumaczenia, jednak tylko niektóre pochodzące z nich wyrażenia metaforyczne zostały poddane analizie.

Jak zaznacza badacz, w tekstach zaliczanych do tej dziedziny dyskursu publicznego, dominują negatywne nastroje, za wyjątkiem tekstów z okresu 1980–1988 r., objętych cenzurą, w których w jasnym świetle ukazywane są kwestie dotyczące gospodarki Związku Sowieckiego, zaś negatywnie oceniane wszelkie poczynania gospodarcze krajów zachodnich. Domeną źródłową metafor pojęciowych są tu postacie ze świata demonów i in. Zmianom ulega metaforyka tekstów z okresów dążenia do niepodległości Litwy i jej odzyskania (1990–2000 r.). W sposób metaforyczny traktuje się o samodzielności gospodarczej kraju, blokadzie ekonomicznej. Domeną źródłową metafor staje się tu ludzkie ciało. Tak więc gospodarka kraju przyrównywana jest do wątłego ciała, waluta litewska pojmowana jest jako dziecko, związki ekonomiczne – nerwy, zasoby gospodarcze kraju noszą miano arterii, blokada ekonomiczna – to brak tchu w piersiach. Wyrażenia metaforyczne z tekstów z ostatnich lat dotyczą głównie kryzysu ekonomicznego i jego konsekwencji, toteż mowa tu o postrzeganiu kryzysu jako niepożądanej osoby, zwierzęcia, oczekuje się jej śmierci czy zgonu.

W tej części *Słownika* analizie poddano ponad 1200 wyrażeń i zwrotów metaforycznych. Najproduktywniejszą domeną źródłową w tej dziedzinie okazuje się również świat PRZYRODY NIEOŻYWIONEJ (53,4 proc.), następnie CZŁOWIEK (32,8 proc.). Mniej produktywnymi domenami są ZWIERZĘTA (6,8 proc.), ŚWIAT NADPRZYRODZONY (3,9 proc.), najmniej – ROŚLINY (3,1 proc.). Bardziej szczegółowo autor omawia następujące najbardziej produktywne domeny źródłowe: PRZEDMIOTY (21,7 proc.), ZDROWIE (14,7 proc.), PRZESTRZEŃ (9,4 proc.), WODA (8,3 proc.), ZJAWISKA METEOROLOGICZNE (7,3 proc.), CZŁOWIEK JAKO ISTOTA SPOŁECZNA (7,1 proc.) oraz ZJAWISKA FIZYKALNE (5,3 proc.).

Zawarte w czwartej części *Słownika* metafory pojęciowe dotyczą **dyskursu zdrowia**. Analizowane przez Silvię Papaurėlytė-Klovienė wyrażenia metaforyczne pochodzą z tekstów o chorobach, ich prewencji i leczeniu, stanie zdrowia człowieka, systemie ochrony zdrowia. Są to zatem teksty nie tylko o lekach, lekarzach, pacjentach i zabiegach, lecz także o zdrowym trybie życia. W ramach projektu opisano ponad 1500 przykładów wyrażeń metaforycznych, pochodzących głównie z trzech nie jednakowo obfitych w teksty zdrowotne okresów: 1) 1980–1990 r.; 2) 1991–2000 r. oraz 3) 2001–2012 r. Jak zauważa badaczka, treść dyskursu zdrowia stanowi w gruncie rzeczy opis przeciwstawnych z założenia konceptów – choroby i zdrowia oraz ochrony zdrowia. Domeną źródłową konceptualizacji tych zjawisk jest przede wszystkim CZŁOWIEK (59,28 proc.), PRZYRODA NIEOŻYWIONA (33,59 proc.), w znacznie mniejszym stopniu – ZWIERZĘTA (3,6 proc.), ROŚLINY (2,9 proc.), BÓSTWA (0,5 proc.).

Analiza wybranych przykładów pozwala badaczce sformułować następujące wnioski. Najczęściej użytkownicy języka litewskiego wyrażeniami metaforycznymi

posługują się w opisie takich chorób, jak alkoholizm, depresja, cukrzyca, grypa i nowotwór. Dominujące jest postrzeganie choroby jako wroga, z którym się trzeba zmierzyć, wyruszając na wojnę, czyli rozpoczynając walkę z chorobą. Poszczególne rodzaje chorób i nałogów, jak na przykład alkoholizm, są rozumiane jako przestępcy, siły nadprzyrodzone. Badaczka zwraca szczególną uwagę na to, iż metafory te uwidaczniają skłonność człowieka do radykalnych czynów w celu zwalczania choroby jako zła, lecz nie w celu ich zapobiegania. Badaczka zakłada ponadto, że na sposób aktualizacji metafor pojęciowych w badanych tekstach wpływ mógł mieć nieunikniony proces globalizacji.

Treść ostatniej części *Słownika* stanowi omówienie metafor pojęciowych funkcjonujących w **dyskursie sportu**, którego dokonała Reda Toleikienė. Przebadane zostały teksty prasowe o tematyce sportowej, a mianowicie o wydarzeniach sportowych, wyścigach, osiągnięciach sportowców itp. Analiza wyrażeń metaforycznych w tekstach z tej dziedziny pozwoliła wyszczególnić dwie główne cechy charakteryzujące dyskurs sportu. Pierwsza dotyczy kategorii metafor pojęciowych i stopnia ich generalizacji, druga natomiast dotyczy domeny źródłowej, a ściślej aktualizacji dwóch i więcej domen źródłowych jednocześnie. Tak więc metafory pojęciowe w dyskursie sportu dzieli badaczka na uniwersalne, czyli występujące równolegle w innych dyskursach, np. EMOCJE SPORTOWCÓW to WODA – EMOCJE to WODA, oraz metafory należące wyłącznie do sfery sportu. Częste są także przypadki aktualizacji kilku domen źródłowych jednocześnie oraz przeplatania się pochodzących z różnych sfer charakterystyk wydarzeń sportowych, sportowców i in.

Jak zaznacza badaczka, zazwyczaj obrazy metaforyczne stosowane w dyskursie sportu ściśle wiążą się z siłą, przemocą, agresywnością i konfliktowością. Świadczy o tym nie tylko najproduktywniejsza domena źródłowa, jaką jest WOJNA, lecz również przywoływane i w metaforyczny sposób ze sportem wiązane cechy PRZEDMIOTU jako domeny źródłowej (np. ostrość). Jeszcze jedną charakterystyczną cechą dyskursu sportu jest powiązanie z metaforyką przedsiębiorstwa i ekonomii. Domeny źródłowe metafor pojęciowych, leżących u podłoża dyskursu sportowego, nieraz się przeplatają, tworząc unikalne wiązki cech różnych zjawisk przypisanych sportowi. Intertekstualność jednak tych związków, zdaniem autorki, pozostaje aktualną perspektywą przyszłych badań.

Nie ma żadnych wątpliwości, iż przedstawiony w zarysie *Słownik metafor konceptualnych* uznać trzeba za niezwykle cenny wkład w porządkowanie relacji między obrazem świata, językiem a metaforą oraz usystematyzowanie metafor pojęciowych w językoznawstwie litewskim. W tej wartościowej pozycji zabrakło jednak indeksu tematycznego, podstawę którego tworzyłyby nazwy domen źródłowych z podaniem numerów stron ich występowania w tekście. Ułatwiłoby to w znacznej mierze korzystanie ze *Słownika*. Nawet gdyby taki indeks zajął kilka bądź kilkanaście stron, byłby bardzo cenny, biorąc pod uwagę pojęciową gęstość tekstu. Pojawiają się również w tekście tu i ówdzie stylistyczne niezręczności i przeoczenia edytorsko-redakcyjne, ale nie umniejszają one znaczenia i wartości tego pierwszego i jedynego w swoim rodzaju w językoznawstwie litewskim dzieła. Wartością *Słownika* jest również dołączona płyta kompaktowa CD, umożliwiająca wywołanie metafory pojęciowej na podstawie domeny źródłowej bądź poszczególnych cech, tworzących podstawę przeniesienia metaforycznego.

Na zakończenie chciałabym przywołać cytat z ostatniego podrozdziału opracowania A. Gudavičiusa, ukazujący z jednej strony znaczenie metafor pojęciowych, z drugiej zaś wyzwanie, jakim jest próba ich usystematyzowania:

> Żaden słownik nie jest w stanie w całości odzwierciedlić mnogości metafor pojęciowych, jak też aktualizujących je wyrażeń metaforycznych. Ze względu na treść i formę wyrażenia metaforyczne bliższe są nie jednostkom systemu językowego, lecz jednostkom języka mówionego, których liczba nie może być ostateczna. Mimo to, bardziej eksploatowane metafory pojęciowe mogą stanowić cenne źródło informacji o sposobie postrzegania świata, o kulturowych predyspozycjach i wyznawanych wartościach społeczności językowo-kulturowej. Różnorodność i wielość metafor pojęciowych w konceptualizacji zjawisk należących do wybranej sfery świadczy o roli tej dziedziny w życiu społeczeństwa, jak też znaczeniu tej sfery, która służy jako domena źródłowa wyrażeń metaforycznych. Słownik natomiast, mimo swych ograniczeń czasowych i ramowych, mamy nadzieję, zainspiruje i dostarczy cennego materiału do przyszłych badań nad metaforami pojęciowymi.